

Fazileta Hafizović

RAZLIČITE REFLEKSIJE OSMANSKOG OSVAJANJA SREDNJODALMATINSKOG ZALEĐA

Zašto su osmanski popisni defteri nezaobilazni izvori

Sažetak

Osnovu za ovaj rad predstavljaju neobjavljeni podaci iz Opširnog popisa mustahfiza Kliškog sandžaka iz 1550. godine. Oni dopunjavaju i u ponekim slučajevima ispravljaju već postojeću sliku ovoga područja u to doba, posebno u vezi s pitanjem odnosa nove vlasti prema domaćem stanovništvu. Podaci popisa pokazuju da je taj odnos bio daleko bolji od slike stvorene u historiografiji. Sam popis značajan je i zbog toga što je sastavni dio prvog poznatog popisa Kliškog sandžaka, iako je sam sandžak bio osnovan 13 godina ranije. Područja koja su posmatrana u radu osvojena su još prije formiranja Kliškog sandžaka, te su bila administrativno uređena u sastavu vilajeta Hrvati, koji je pripadao Bosanskom sandžaku, i tako i popisana u Opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1530. godine. U radu se donose novi podaci iz osmanskih popisa, koji se odnose na konverziju na islam vojvode Damjana, zapovjednika tvrđave Kličevica, koji je kasnije kao zaim postao sastavni dio osmanske klase askera.

Ključne riječi: Osmansko carstvo, Dalmacija, defter iz 1550. godine, utvrde, Ostrovnica, prihvatanje islama, Damjan Klokočić.

Područje srednjodalmatinskog zaleđa u vrijeme osmanske vlasti bilo je tema nekoliko radova, objavljenih u najnovije vrijeme.¹ Ti radovi su izuzetno značajni, jer osvjetljavaju prošlost ovih krajeva na osnovu podataka osmanskih izvora. Ovi podaci, koji otkrivaju potpuno nove situacije ili neke od njih,

1 Kornelija Jurin Starčević, „Demografska kretanja u selima srednjodalmatinskog zaleđa u 16. i početkom 17. stoljeća“, *POF* 54/2004., OIS, Sarajevo, 2005., str. 139-167; ista, „Islamsko-osmanski gradovi dalmatinskog zaleđa: Prilog istraživanju urbanog razvoja u 16. i 17. St.“, *Radovi* 38, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2006., str. 113-154; ista, „Krajiške elite i izvori prihoda: primjer Jadranskog zaleđa u 16. i 17. stoljeću“, *POF* 55/2005., OIS, Sarajevo, 2006., str. 243-266. Aladin Husić, „Demografske prilike u srednjodalmatinskom zaleđu početkom 16. stoljeća“, *POF* 55/2005., OIS, Sarajevo, 2006., str. 227-241; isti, „Vojne prilike u splitsko-zadarskom zaleđu u 16. stoljeću (osmanski serhat 1530.-1573.)“, *POF* 56/2006., OIS, Sarajevo, 2007., str. 125-144.

poznate iz izvora druge provenijencije, osvjetljavaju i razjašnjavaju iz drugih uglova, situirajući ih u ispravne kontekste, bili su nedostupni zbog toga što se tim izvorima dugo vremena niko nije ni bavio. Razlog tome je ponajprije bila težina rada na tim izvorima, ali jedan od razloga je svakako bila i želja da se zadrži slika stvorena u vrijeme kada je, možda, za nju i bilo opravdanja, jer je pridonosila nacionalnom okupljanju. Danas za tako nešto nema razloga, a kako su i osmanski izvori postali dostupniji, može se očekivati da će nepoznati aspekti trajanja osmanske vlasti biti rasvijetljeni i adekvatno protumačeni.

Na ovom području osmanski upadi i osvajanja su počeli još u XV stoljeću. Intenzivirani su početkom XVI stoljeća, a osmanska osvajanja zaokružena su na ovim prostorima u toku Kiparskog rata 1570.-1573., osvajanjem Zemunika od strane Ferhad-bega Sokolovića.² Na kraju su Osmanlije „držale kopno do samih zidina dalmatinskih gradova“, a na morsku obalu izlazili su kod Skradina, Poljica, Primorja,³ Makarske i obalom sve do ušća Neretve.⁴

Novoosvojena područja uključena su u privremenu administrativnu jedinicu – Vilajet Hrvati – koja je ulazila u sastav Bosanskog sandžaka. Ove formacije uspostavljane su privremeno, *prije i neko vrijeme poslije zavođenja redovne uprave u tek zaposjednutim oblastima*.⁵ U sastav Vilajeta Hrvati ušlo je zapadno krajište Bosanskog sandžaka, područje između Cetine i Zrmanje, Lika i Krbava, kao i neka područja na jugozapadu Bosne. Vilajetom je upravljao bosanski sandžakbeg Gazi Husrev-beg, preko svojih subaša: Kasim-bega, Bali-bega, Murat-bega Tardića, Malkoč-bega Karaosmanovića itd.⁶

Što se tiče sudske vlasti, na ovom se području najprije prostirala nadležnost Neretvanskog kadiluka, čije su se, pak, sve nahije u Dalmaciji priključile novoosnovanom Skradinskom kadiluku, uspostavljenom odmah nakon zauzeća Skradina 1522. godine.⁷ Pripadale su mu nahije Sinj i Cetina, Dicmo, Zminje Polje, Vrhrika, Petrovo polje i Petrova gora, Kosovo, Nečven, Strmica, Plavna, Popina, Knin, Grahovo, Zečevo, Skradin, Zrmanja, Ostrovia, Benkovac, Bukovica, Kličevac, Karin, Nadin, Obrovac i Podgorje. Vilajet Hrvati i Kadiluk Skradin ostali su u sastavu Bosanskog sandžaka samo do osvojenja Klisa i uspostave Kliškog sandžaka 1537. godine.⁸ Na

2 I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, Zagreb, 1998., 140.

3 Nahija Primorje, u sastavu Hercegovačkog sandžaka, obuhvatala je današnje Makarsko primorje.

4 G. Stanojević, „Dalmacija u doba Kandijškoga rata (1645.-1669.)“, *Vesnik Vojnog muzeja JNA*, sv. II, Beograd 1958., 93.

5 H. Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića, Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, Sarajevo, 1964., 143-144. Isti, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1982., 115.

6 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 176.

7 Isto, 176.

8 Sandžaci su i dalje bili tijesno povezani, pa su bosanske spahije, zaimi i timarlije, sa

teritoriju novoosnovanog sandžaka u početku su djelovala samo dva kadiluka – Kadiluk Skradin i Kadiluk Neretva. Širenjem teritorija i organizacijom i reorganizacijom i sudske i upravne vlasti, u toku XVI stoljeća osnivani su novi kadiluci. Godine 1580. izvršena je upravna reorganizacija, te je osnovan i Sandžak Krka ili Lika.⁹

Pogled na različite nivoe Kliške tvrđave: na najvišem se vidi zgrada Džamije Murad-bega Tardića, sada Crkva sv. Vida. U pozadini se vidi Split, udaljen desetak kilometara od tvrđave.

bosanskim sandžakbegom na čelu, često određivani da osiguravaju granice Kliškog sandžaka. Oni koji su to radili jedne godine, sljedeće godine su ostajali na svojim mjestima s ciljem osiguranja Bosne, a na osiguranje Klisa odlazio je drugi kontingent. U prilog ovome govori više fermana u Muhimme defterima (dalje MD). Vidjeti, npr., MD iz 1562. godine: OIS, MD I/1, 99/3, prijevod Abdulaha Polimca. U Orijentalnom institutu u Sarajevu nalaze se u rukopisu prijevodi regesta Muhimme deftera, koje je sačinio Abdullah Polimac. Paginacija svih citiranih dokumenata prema autoru prijevoda.

- 9 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 73-76; Marko Šarić, „Društveni odnosi i previranja u sandžaku Lika – Krka u 16. i početkom 17. stoljeća“, *Diplomska radionica 1 prof. dr. D. Roksandića*, Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb 1999., str. 73. (dalje: M. Šarić, „Društveni odnosi i previranja u sandžaku Lika – Krka...“). Postoji dilema o tome kada je tačno osnovan ovaj sandžak. Šabanović najprije pretpostavlja da je osnovan između 1578-1582. godine. Odmah zatim *sa potpunom sigurnošću* tvrdi, na osnovu dokumenta kojega ne navodi, da je osnovan najkasnije 1581. godine. I. Mažuran, na temelju izvještaja mletačkog kneza i kapetana Splita Alviža Loredana, tvrdi da je sandžak osnovan najvjerovatnije 1579. godine. Vidjeti: I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, 202. Uzevši u obzir i ovaj Mažuranov podatak, mislimo ipak da bi sandžak mogao biti osnovan upravo 1580. godine. To je godina značajnih administrativnih promjena na širem prostoru, kada je, između ostalog, osnovan i Bosanski ejalet, tako da smatramo da je u tim promjenama svoje mjesto našlo i osnivanje Krčkog sandžaka. Dokument koji Mažuran navodi potiče iz augusta 1580. godine, tako da nije nemoguće da se te promjene odigraju u toj navedenoj godini do spomenutoga datuma.

Spomenuto područje Dalmacije došlo je, dakle, pod osmansku vlast pretežno početkom i tokom prve polovice XVI stoljeća. Malobrojni historičari navode da je ono osvojeno na puno manje dramatičan način nego što se uobičajeno prikazuje. „Valja najposlije utvrditi da nijednu od jakih tvrđava na tom području nisu Turci morali osvajati krvavim ratom. Sve su im one padale u ruke predajom, prije ili kasnije.“¹⁰ To se objašnjava i stavom Osmanlija prema domaćem stanovništvu: „Turci su u hvatanju prijateljskih veza, dakako, najviše nastojali dobiti za sebe plemenite rodove, jer je u njihovim rukama bila uprava zemlje i ratničke organizacije. Stoga su s njima najviše i sklapani uzajamni brakovi (...) i članovima tih rodova nudjane su i davane velike donacije i druga materijalna dobra.“¹¹

Činjenica je da su mnoge utvrde i na ovom području predate Osmanlijama bez borbe¹². Različiti su bili razlozi za ovo. Svakako su „velike donacije i druga materijalna dobra“ bila veliki razlog, ali to je samo jedna strana medalje. Na taj način se nisu mogla sačuvati imanja i stari i novi posjedi. Karakter osmanskog timara i mirijske zemlje ne dopušta da te beneficije budu trajnog karaktera.¹³ Osim toga, svakako je i stav novih vlasti prema zatečenom stanovništvu, posebno prema crkvi i njenim službenicima, bio pozitivan signal za ostajanje na vlastitom posjedu. Kada je 1530. godine popisana Bosanski sandžak, u kojem se nalazio i Vilajet Hrvati, izričito je navedeno da su fratri

10 Stjepan Pavičić, *Starosjedilaštvo današnjeg hrvatskog naselja u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji. Prilog k proučavanju porijekla Bunjevaca*. Korišteno prema zborniku: Ivan Mužić, *Vlasi u starijoj hrvatskoj historiografiji*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2010., 74.

11 Isto, 73.

12 Poznati su slučajevi predaje tvrđava bez borbe u Bosanskom sandžaku: Pavo Grgurić je 1463. godine Osmanlijama predao tvrđave Travnik i Hum kod Livna, vidi: Ahmed Aličić, *Sumarni popis Bosanskog sanžaka iz 1468./9. godine*, Islamski kulturni centar Mostar, Mostar, 2008., 100; zatim su Stipan i Ivaniš predali tvrđavu Doboju, isto, 78; tvrđavu Sokol u Hercegovačkom sandžaku predao je knez Radoje Zupčić 1466. godine, vidjeti: Aladin Husić, „Bobovac od pada pod osmansku vlast do ukidanja posade 1540. godine“, *Znakovi vremena IV-V/13-14*, Sarajevo, 2001.-2002., 191 ; Esad Kurtović-Emir O. Filipović, „Četiri bosanska Sokola“, *Pregled – časopis za društvena pitanja*, broj 1, godište LII, Sarajevo, 2011., 92; tvrđavu Zvečaj, koja je bila u sastavu Jajačke banovine, predao je njen zapovjednik kapetan Andrija Dresneky 1528. godine. Hamdija Kreševljaković, „Stari bosanski gradovi“, *Naše starine I*, Sarajevo, 1953., 25. Najpoznatiji je bio slučaj takozvane predaje tvrđave Bobovac, u vezi sa kojom se iznosila tvrdnja da je ovu tvrđavu bez borbe Osmanlijama predao njen zapovjednik vojvoda ili knez Radak. Na osnovu izvora utvrđeno je da Bobovac nije pao bez borbe, te da je ova predaja izmišljena. A. Husić, „Bobovac od pada pod osmansku vlast do ukidanja posade 1540. godine“, 188-205.

13 Vidjeti više: A. Aličić, *Sumarni popis Bosanskog sanžaka iz 1468./9. godine*, Islamski kulturni centar Mostar, Mostar, 2008., 76, prim. 1186.

crkve Karin i Bribir¹⁴, koja pripada Ostrovici, zatečeni u crkvi prilikom popisa¹⁵. Oni su, znači, tu bili već sedam godina pod novim vlastima, koje su im izdale i dokument *muafiyet kelimeleri*, o oslobađanju od plaćanja poreza¹⁶. Crkva se spominje i u kasnijim popisima, pa i početkom XVII stoljeća.¹⁷

Ovdje treba spomenuti da je, na osnovu pisanja starijih hroničara, kao što su Zlatović, Farlati i sl, kojima gore navedeni izvori nisu bili poznati, većina hrvatskih historičara pisala o tom prostoru kao potpuno opustošenoj zemlji, jer su se Hrvati, po njima, raseljavali od Italije do Moravske. Fra Stipan Zlatović je pisao da su „...crkve popaljene, (...) samostani razkopani (...) Od Cetine do Zrmanje nigdi svećenika...“¹⁸ Danijel Farlati, pak, kaže da su „... Knin i Kninska krajina proglašeni od rimske kurije za područje nevjernika... Tamo nije bilo ni jedne latinske crkve ni rimokatoličkog svećenika... U Senj i Rijeku pobjegoše čak i fratri samostana Visovac...“¹⁹

14 S obzirom na to da Karin i Bribir nisu u neposrednoj blizini, naziv crkve je malo neobičan. Međutim kako se jasno navodi da pripada Ostrovici, u blizini Bribira, mislimo da bi se moglo raditi o franjevačkom samostanu i Katedrali sv. Marije na Bribirskoj glavici, uzvišenju iznad današnjeg Bribira. Bribirska glavica bila je centar hrvatske države u XIII stoljeću. Ovaj kraj pripadao je moćnoj feudalnoj porodici Šubića. U katedrali sv. Marije pokopan je Pavao I Šubić Bribirski (1245.-1312.), „ban Hrvatske i gospodar Bosne“. Bio je jedan od najmoćnijih velikaša svoga vremena, nazivan je i „neokrunjenim hrvatskim kraljem“. On je kao primorski ban iskoristio sukob oko prijestolja između Arpadovića i Anžuvina i 1292./1293. stekao kao *dominium* čitavu Hrvatsku i Dalmaciju, kao i nasljednu vlast bana, a privremeno je podčinio i Hum i Bosnu. Međutim, kratko poslije njegove smrti, bosanski ban Stjepan II Kotromanić uspio je da vrati nezavisnost Bosne. Nada Klaić dovodi u pitanje tvrdnju da je pavao I Šubić uopće vladao Bosnom, pa i djelimično. Nada Klaić, *Srednjovjekovna Bosna. Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377.g.)*, Zagreb 1989, 189 i dalje.

15 BOA TTD No. 157/1028. U bilješki su navedena imena svih pet zatečenih fratara, od kojih se za dvojicu navodi da su popovi. Izričito se kaže da su oni *Rim keşişleri*, oslobođeni svih davanja, izuzevši desetinu sa zemlje koju su obrađivali.

16 Iz zabilješke koja se za ovu crkvu donosi u popisu sada već Kliškog sandžaka iz 1550. godine, vidi se da je u međuvremenu broj svećenika u njoj najprije smanjen na trojicu, a zatim su i oni „...prešli u naprijateljsku zemlju i nestali.“ Međutim u vrijeme ovog popisa došao je novi svećenik, koji je tražio da ostane tu, što je i učinjeno. *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, obradili Fehim Dž. Spaho, Ahmed S. Aličić, priredila Behija Zlatar, Orientalni institut u Sarajevu, *Monumenta Turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia*, serija II, Defferi knjiga 5, Sarajevo, 2007., 388.

17 U sljedeća tri popisa zemljište crkve bilo je u sastavu čifluka, dok se pored crkve četiri puta godišnje održavao vašar. Ne navodi se tačan broj svećenih lica, ali ih je bilo, jer se spominje da se od njih uzima porez prilikom održavanja vašara. Crkva se 1604. godine spominje pod imenom Bribir i Vukšić. TK TTD No. 475/283.

18 Fra Stjepan Zlatović, *Franjevci države Presvetoga Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb, 1888. Podatak s interneta.

19 Daniele Farlatti, *Illyrici sacri*, Venezia, 1751., podatak s interneta.

Sada se maksimalno pokazuje značaj osmanskih izvora, u ovom slučaju posebno katastarskih popisa. U njima nalazimo podatke koji potpuno demantuju ove ranije tvrdnje, i koji pokazuju drugačiju sliku, počevši od stanja manastira Visovca, pa dalje.²⁰

Jedan drugi, malo manje poznat razlog, za predaju tvrđava osvajaču jeste i postupak hrvatskih feudalaca prema domaćem stanovništvu. „Slobodne hrvatske občine niesu toliko nastradale zulumom turskim koliko pretrpješe od domaćih feudalnih velmoža, koji upotrebivši obći metez i očajno stanje siromašnih plemića i slobodnjaka kadšto silom kadšto prevarom pod krinkom zaštite skućiše čitava plemena pod jaram kmetstva.“²¹ Sigurno je da je i želja da se ljudi oslobode tog tlačenja, a u pojedinim slučajevima i želja za osvetom, dovodila do toga da se utvrde predaju bez borbe, kao i da domaći stanovnici, sa lokalnim plemstvom na čelu, prihvate islam kao novu religiju u nešto većem postotku nego što se to uobičajeno misli.

U srednjodalmatinskom zaleđu su u ruke Osmanlija pale mnoge utvrde, od kojih su neke bile samo plemićki dvorci, bez značajnije urbane konglomeracije, bilo da su napuštene bilo da su predate bez borbe. U osmanskim popisima upada u oči veliki broj lokaliteta sa epitetom utvrde, od kojih su mnoge u prvom popisu Kliškog sandžaka već uvedene kao ruševne građevine. Među najznačajnijima od pravih utvrda su utvrde Knin, Ostrovica, Obrovac, Udbina i druge.²²

Najjača tvrđava koja se predala bez borbe jeste Kninska. Knin je bio hrvatski i bosanski kraljevski grad, sjedište bana, hercega i biskupa. Njegova tvrđava, koja je Osmanlijama zaprečavala put ka zapadu, bila je jedna od najvećih i najopremljenijih utvrda na ovom terenu. Odbranom Knina u to vrijeme zapovijedao je velikaš Mihajlo Vojković, gospodar Klokoča. Zbog nedostatka vremena za pripremu odbrane, kao i nekih vlastitih propusta, zapao je u bezizlaznu situaciju pred Osmanlijama koji su opkolili tvrđavu. Tvrđava je, nakon pregovora, predata Osmanlijama krajem maja 1522. godine, a Vojko-

20 U nahiji Skradin, centru kadiluka, upisana je crkva poznatog manastira Visovac, koja se u jednom popisu naziva Crkva sveta Gospoja, drugo ime Visovac, a u drugom samo Crkva Visovac, sa dvije baštine, od kojih jednu drži jedan *rahīb*, dok drugu drži više njih. Oni na njih plaćaju potrebne dažbine, koje su očito čak i umanjene. BOA, TTD No. 622/275, TK, TTD No. 475/166.

Isto tako je u istoj nahiji navedena i Crkva svetog Mihovila, čiji *kaluđer* Nikodije, sa ostalim monasima, obrađuje mezru koja pripada crkvi, te za to, kao i korištenje ribolovišta na rijeci Krki, u blizini spomenute crkve, čije su granice poznate među stanovnicima, plaćaju 200 akči filurije godišnje. BOA, TTD No. 622/274, TK TTD No. 475/166.

21 *Klokoč (po Lopašiću)*, internetska stranica www.mojkordun.com

22 M. Kruhek, *Krajiške utvrde Hrvatskog kraljevstva, 16.stoljeće*, Institut za suvremenu povijest, Zagreb 1995, 69.

viću i njegovoj posadi omogućeno je da je napuste pod oružjem. Na vijest o padu Knina, posada Skradina je napustila tvrđavu, tako da su Osmanlije samo ušle u Skradin dan nakon pada Knina.²³

Koliko god je Vojković bio optuživan za gubitak Knina, njegova krivica nije bila ništa veća od krivice njegovih zapovjednika i nalogodavaca. Poznato je da su nešto prije ovih događaja kapetani Knina i Skradina bili otišli kralju Ferdinandu u Pečuh da vrate svoje naslove, zbog toga što su bili svjesni da ne mogu odbraniti povjerene im gradove „zbog nedostatka ratnih potreština“.²⁴

U historiografiji postoji tvrdnja da je predaju Knina i Skradina „svojim svezama“ postigao Šibenčanin Murat-beg Tardić²⁵, koji je početkom XVI stoljeća bio vojvoda cetinskih martolosa.²⁶ Smatra se da je Murat-beg, koji je islam primio u ranoj mladosti i postigao visoke stupnjeve u osmanskoj vojnoj hijerarhiji, bio također i pozitivan podsticaj svojim sunarodnjacima za prihvatanje islama.

Nakon pada Knina i Skradina, „branika rijeke Krke“, na red je došla Ostrovica. Tvrđava Ostrovica, strateški najvažnija utvrda sjeverne Dalmacije, bila je poznata kao ključ Zadra i Ravnih Kotara. Bila je u posjedu kneza i bana Ivana Karlovića, koji je, svjestan njenog značaja, uprkos nevoljama koje su ga pratile, učinio sve da tu tvrđavu dostojno osigura.²⁷ Međutim očito je previdio značaj ljudskog faktora, jer je i ovdje tvrđava predata Osmanlijama bez borbe. Mletački i lokalni izvori koji o tome govore navode da je tvrđavu predao vojvoda Damjan Klokočić, kojega najčešće nazivaju *izdajnikom*, *odmetnikom*, *zlotvorom*. Ne može se sa sigurnošću tvrditi zašto je to vojvoda Damjan uradio. Jedna od pretpostavki bi mogla biti da je to, možda, povezano sa činjenicom da je Ivan Karlović, gospodar Klokoča, odakle očito potječe i vojvoda Damjan, bio poznat kao „veliki tlačitelj u Lici i Krbavi“,²⁸ kao i sa događajima oko Mihajla Vojkovića i predaje Knina. Poznato je da su ta događanja izazvala teške razdore među najvišim hrvatskim plemićima, što je doprinijelo bržem dolasku Osmanlija, bilo da se on kretao mirnim putem bilo ratnim sukobima.

---

23 F. Dž. Spaho, *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, 1.

24 V. Klaić, *Povijest Hrvata*, knj. IV, 379.

25 S. Pavičić, *Seobe i naselja u Lici*, JAZU Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, Zagreb 1962, 112.

26 Isto, 107.

27 Posjedi Ivana Karlovića nalazili su se na području Like i Krbave, te su bili izloženi osmanlijskim napadima. Troškovi odbrane ovih posjeda toliko su iscrpili Karlovića, da je potpuno osiromašio, te je namjeravao da se odrekne banske časti i obaveza koje nije više mogao da ispuni. Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća, knjiga IV*, Zagreb 1973, 387.

28 Klokoč (po Lopašiću); V. Klaić, *Povijest Hrvata*, knj. V, 34.

Međutim činjenica je da je vojvoda Damjan ne samo predao Ostrovicu nego je sa cijelom porodicom prihvatio islam. O tome izravno govori jedna bilješka u opširnom popisu mustahfiza Kliškog sandžaka iz 1550. godine. Damjan- vojvoda, dok je još bio zapovjednik – beg tvrđave Kličevica,²⁹ „podvrgao se padišahu, gospodaru svijeta, zajedno sa svojom djecom i porodicom i prešao je na islam“.³⁰ Prihvatanjem islama dobio je novo ime – Mahmud, te je nagrađen zeametom. Razlog zbog kojega je dobio ovako veliki posjed navodi se odmah dalje u tekstu: „Bio je uzrokom da se osvoji tvrđava po imenu Ostrovica“. Značaj Ostrovice utjecao je i na veličinu nagrade. Međutim ovdje se radi o tome da je vojvoda Damjan, sigurno, prethodno predao i tvrđavu kojoj je bio *beg* – Kličevicu.³¹ Kličevica je odmah napuštena, te više nije imala nikakvog značaja, zbog toga se i ne spominje. Ostrovica je i dalje zadržala svoju ulogu kao tvrđava, ali ne sa istim značajem kojega je imala prije osvojenja. Sada je postala jedna od tvrđava u drugoj liniji odbrane, jer su Osmanlije osvajanja nastavile sjevernije od ovih krajeva. Istovremeno je bila sjedište istoimene nahije, u varoši koja se formirala ispod tvrđave.

Ovdje se nije završila uloga Damjana vojvode, odnosno zaima Mahmuda, on je imao aktivno učešće u daljnjim vojnim pohodima u tom kraju, te se u izvorima navodi da je 1525. godine vodio Osmanlije na Bag.³² Smatra se da je imao i ključnu ulogu kod predaje Obrovca Osmanlijama 1527. godine.³³ Uz to je ne manje bila značajna njegova uloga „u pridobljivanju okolnih plemenitih rodova“ na osmansku stranu.³⁴

Bilješka, kako je spomenuto, potječe iz popisa iz 1550. godine. Ostrovica je predata u decembru 1523. godine, a Kličevica, svakako, još prije toga. U to doba ovi su krajevi bili u sastavu Bosanskog sandžaka, a prvi popis tog san-

29 Kličevica je bila utvrda na granici između Ugarskog kraljevstva i Mletačke republike, a pripadala je krbavskim knezovima. Krajem XV stoljeća izrasla je u značajnu fortifikaciju, pa su Mlečani čak tražili da se sruši, smatrajući da nema opasnosti od Osmanlija. Nakon što je pala u ruke Osmanlija, oni su je prestali koristiti, jer više nije bila granična utvrda, i u kasnijim popisima se uvijek spominje uz epitet *harabe*. Njeni ostaci nalaze se danas jugoistočno od Benkovca, u prilično zapuštenom stanju.

30 BOA TTD No. 440 / fol. 143 / paginacija prema paginaciji fotokopije deftera u Orijentalnom institutu.

31 Naziv Kličevica ima i varijantu Kličevac, koja je povremeno korištena. Sada se lokalitet naziva isključivo Kličevica.

32 V. Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća, knjiga IV*, Zagreb, 1973., 405. S. Pavičić navodi da je između vojvode Damjana i nekih stanovnika Baga izbio spor u vezi s nekim konjima, te da je napad uslijedio kao osveta Bažanima. S. Pavičić, *Seobe i naselja u Lici*, 116.

33 V. Klaić, *Povijest Hrvata V*, 93.

34 S. Pavičić/I. Mužić, navedeni zbornik, 74.

džaka nakon ovih događaja potječe iz 1530. godine.³⁵ Međutim u tom popisu nema zeameta zaima Mahmuda. Vjerovatno se njegov zeamet nije ni nalazio na teritoriji ovog sandžaka. Ovdje nisu navedeni ni posjedi njegovih sinova, jer su oni 1530. godine, vjerovatno, još bili previše mladi. Na ovom spomenutom teritoriju upisan je u nahiji Popna, koja se navodi zajedno sa nahijama Strmička i Plavna, jedino timar nekog Mahmuda.³⁶ Ovaj Mahmud nije zaim Mahmud, nego je koincidencija da ova dva lica imaju isto ime.

Godine 1550. spominju se 3 čifluka vojvode Damjana u Kliškom sandžaku, jedan u blizini same Ostrovice, a druga dva nešto sjevernije, kod Nadina i Karina.³⁷ U to vrijeme oni su već bili u posjedu njegovih sinova, jer se za Damjana navodi da je *kasnije* (nakon spomenutih događaja) *umro*. Ova formulacija navodi na to da je vojvoda Damjan umro prirodnom smrću, te da neće biti tačno da ga je „stigla zaslužena kazna“ od strane Mletaka.³⁸ Pisar bi takav događaj zabilježio na bilo kakav način, jer je vojvoda Damjan bio značajna ličnost ovoga kraja.³⁹ Pa i način oslovljavanja samoga vojvode je znakovit: iako je jasno rečeno da je on sada musliman i da ima drugo ime, pisar nastavlja da ga oslovljava imenom pod kojim je bio široko poznat.

Njegovi sinovi, na koje su nakon smrti njihovog oca prešli njegovi posjedi, ostali su muslimani i dostigli su visoke položaje. U spomenutom popisu mustahfiza oni se navode kao „Mehmed-aga, jedan od čašnegira⁴⁰ Visoke porte, i Mustafa-beg, pripadnik spahijske klase“. Da bi postao čašnegir, Mehmed-aga je morao stupiti u janičare. To, vjerovatno, nije bilo odlazjenje protiv svoje volje, jer je on već bio musliman i nije morao otići, ako nije to sam želio. Očito je napredovao u službi, te je stigao do ove značajne funkcije.⁴¹

---

35 Istanbul BOA TTD No. 157, opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1530. godine. Defter je obiman i ima 1105 defterskih stranica.

36 BOA TTD No. 157/1046. Ovaj Mahmud je već imao posjed u nahiji Silistre, koji je izgubio, te mu se sada dodjeljuje ovaj timar, sa prihodom od 5128 akči.

37 BOA TTD No. 440/115, 143; *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, 388.

38 *Obrovac na Zrmanji*. Internetska stranica.

39 Čak i kad se obični stanovnik nalazio u zarobljeništvu kod neprijatelja, u defter je unošena zabilješka *zarobljenik u rukama prokletih nevjernika*. Vidjeti BOA TTD No. 440/45 i na više drugih folija.

40 *Čašnegir* je naziv za osobu koja služi jelom i pićem vladara i druge visoke zvaničnike na dvoru, a također i kuša donesena jela prije iznošenja na sto. U ovom slučaju radi se o službeniku sultanskog dvora, ali su takvu instituciju imali i visoki zvaničnici i u prijestonici i u provinciji.

41 Funkcija *čašnegira* smatrala se jednom od najvažnijih na dvoru, te su ta lica obavljala i određene povjerljive i druge poslove za vladara. Godine 1554. sultanov čašnegir Mustafa bio je postavljen za čehaju temišvarskog vilajeta, sa hasom od 60.000 akči. Ešref Kovačević, *Muhimme defteri – dokumenti o našim krajevima*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1985., 12.

Ova dvojica sinova vojvode Damjana / zaima Mahmuda registrovani su i u popisu iz 1574. godine,⁴² kao posjednici čifluka koji je i u prethodnom defteru bio upisan na njih. Međutim to ne znači da su oni tu bili i nastanjeni, nego su samo koristili prihode sa čifluka. Čifluk je kasnije prešao u ruke drugih lica.⁴³

U dokumentima se bilježi „...da su na muslimanstvo prešli sinovi i nećaci vojvode Damjana Klokočića“⁴⁴ i to nije bio usamljen slučaj. Na islam su prešli i neki članovi plemićke porodice Posedarski, čiji je član bio i Juraj Posedarski, koji je 1527. godine Osmanlijama predao utvrdu Obrovac. Osim njih, tu su bili i članovi porodice Korlatovića, „odličnih ratnika“, kao i plemići Dobretići, Pavlačići i drugi.⁴⁵

Međutim na osnovu izvora vidi se da islam nisu prihvatili baš svi članovi porodice vojvode Damjana. Njegov rođak Jure Krivčić spominje se 1540. godine kao posjednik zemina, koji je, ustvari, baština porodice Krivčić.⁴⁶ Ta se porodična zemlja nalazila u selima tada vezanim za Kličevicu.⁴⁷

Susjedstvo muslimana i nemuslimana, bili oni rođaci ili ne, nije bilo dramatičnog karaktera, kako se često zna prikazivati. Takve su osobe najnormalnije živjele jedna uz drugu, i takvih je primjera bezbroj u popisima.⁴⁸ Čak se rijetko ko trudio da, prilikom prelaska na islam, koristi eufemizam *Abdullah*, *Božiji rob*, za ime oca. U popisu Kliškog sandžaka iz 1550. godine česti su slučajevi da se uz ime muslimana, kojemu je i otac musliman, navodi i nemuslimansko ime djeda.⁴⁹ Čak se može reći, na osnovu uvida u kasnije popise, da je taj trend upisivanja trajao u ranijem periodu, dok se kasnije već sve više koristi spomenuti eufemizam za ime oca novog muslimana. U popisu iz 1574.

42 BOA TTD No. 533/281.

43 Godine 1604. ovaj se čifluk nalazio u posjedu Husejna, sina Abdullaha, brata Hasan-begovog, čovjeka Rustem-pašinog. Prije nego što je došao u ruke Hasan-bega, pripadao je Mikuli, sinu Dumbana (?). U međuvremenu je naseljen sa 7 nemuslimanskih zemljoradničkih porodica, pa mu je i prihod višestruko porastao. TK TTD No. 475/288.

44 Mužić, nav. Zbornik, 73, 74.

45 Mužić, nav. Zbornik, 74.

46 Snježana Buzov, „Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije u popisnim defterima 16. stoljeća“, POF 40/1990., Sarajevo, 1991, 249.

47 Ovo područje je upisano u opširnom popisu Bosanskog sandžaka, provedenom 1540. godine, iako je u historiografiji usvojeno mišljenje da je Kliški sandžak osnovan 1537. godine, odmah nakon osvojenja Klisa.

48 Godine 1550. u selu Bojska upisan je Mahmud, sin Ivana. Jasno je da je sin prihvatio islam, a otac nije. Međutim donesena je primjedba da je i Ivan kasnije prihvatio islam, te je dobio ime Skender. Boa TTD No. 440, 32. U selu Lug, nahija Rama, Velija, sin muslimana, a unuk nemuslimana, drži baštinu svoga strica nemuslimana. Isto, 34.

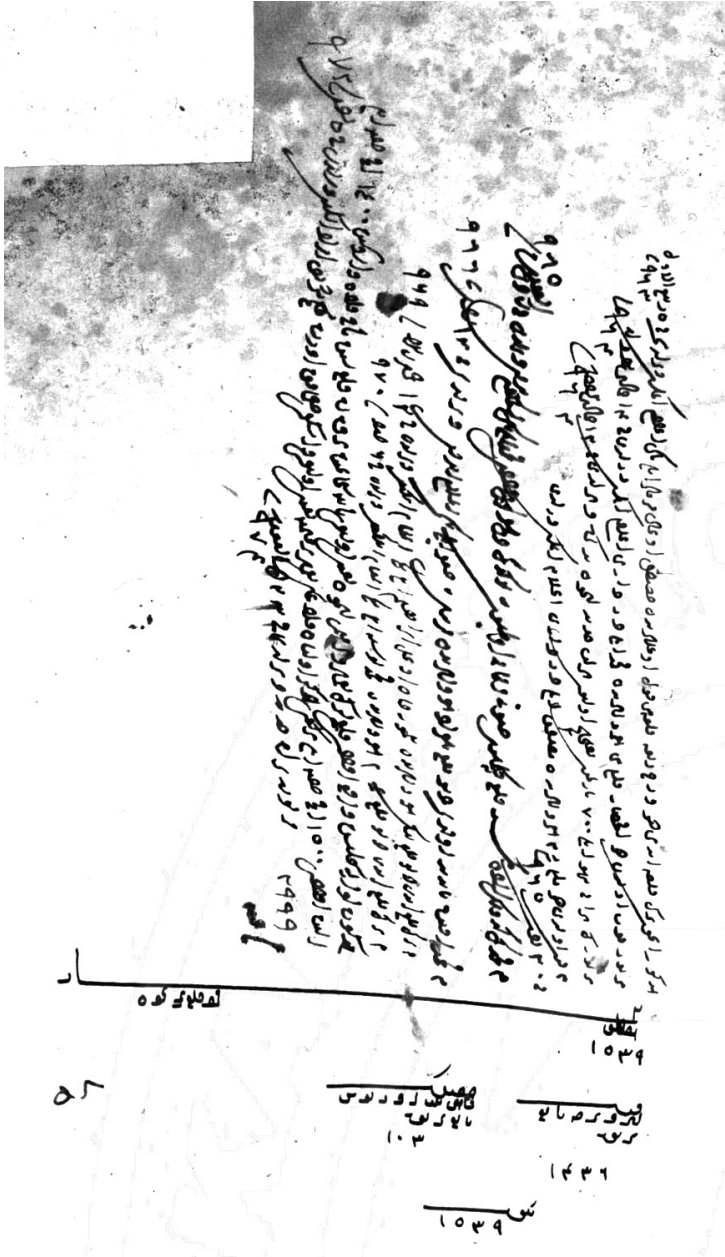
49 To su bili slučajevi u kojima je baština još uvijek imala isti pravni status, te nije bila prevedena u status čifluka. Na taj način je unuk musliman ipak plaćao ispendžu od 25 akči, a ne resmi čift od 22 akče.

godine još uvijek se dosta često sreću novi muslimani sa nemuslimanskim imenom oca, dok se već u sljedećem iz 1585. godine novi muslimani najčešće navode sa eufemizmom Abdullah kao imenom oca.⁵⁰ To je donekle i logično, jer se u povećanom broju muslimana kod neofita povećava i želja, a možda i potreba, za utapanjem u većinsku masu. Takva se situacija zatiče i u drugim krajevima, ne samo u srednjodalmatinskom zaleđu.

Ova karta Kliškog sandžaka preuzeta je iz *Opširnog popisa Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, a izradio ju je Aladin Husić.

50 Čak se novi musliman, kojega je nemuslimansko ime oca navedeno u popisu iz 1574. godine, u sljedećem popisu navodi kao sin Abdullaha. Vidjeti, npr., BOA TTD No. 622/199: Husrev, sin Abdullaha, upisan je u prethodnom popisu kao Husrev, sin Vukmira.

Timar Mustafe, posadnika tvrđave Nečven, iz Sumarnog popisa mustahfiza Kliškog sandžaka iz 1550. godine, TK TTD No. 242. Zadnja bilješka o promjeni vlasništva nad timarom potječe iz 1564. godine.

**Different reflections of Ottoman conquest of Dalmatian hinterland
- Or why the Ottoman census are still indispensable sources –**

(Summary)

The basis of this article represents unpublished facts from an extensive *Landsturm* census of the Klis Sanjak from 1550. They complement and in some cases correct the existing image of the area at that time, especially with regard to the relationship of the new government to the local population. Facts from the census show that the relationship was far better than the image created in historiography. The census is also significant because it was an integral part of the first known census of the Klis Sanjak, although this Sanjak was founded 13 years earlier. Areas that are examined in this paper were conquered before the formation of the Klis Sanjak and were administratively regulated within the Vilayet Croats, which belonged to the Bosnian Sandžak, and was so listed in the extensive census of the Bosnian Sanjak in 1530. This paper presents new facts from the Ottoman census, which are related to the conversion to Islam of Duke Damian, commander of the Klicevica fort, who later became a member of the Ottoman military.